

تاریخ ایل

ساکی

ایل ساکی

ایل ساکی یکی از ایل‌های لر ساکن لرستان، ایلام و خوزستان است.

اتابکان لر کوچک از ۵۸۰ تا ۱۰۰۶ ق/۱۱۸۴ تا ۱۵۹۷ م بر سرزمین لرستان و ایلام حکومت کردند و با کشته شدن شاهوردی خان، واپسین اتابک لر در ۱۰۰۶ ق به فرمان شاه‌عباس کبیر، فرمانروایی اتابکان در پشتکوه و پیشکوه پایان پذیرفت و به جای آن، حکومت سلسله دیگری از فرمانروایان لر به نام «والیان فیلی» بر این سرزمین آغاز گردید و حسین خان ساکی بدلیل نسبت خویشاوندی با شاهوردی خان به عنوان اولین والی انتخاب گردید.

والیان حدود ۳۰۰ سال حاکم لرستان پیش کوه و پشت کوه (ایلام) بودند.^[۱۲]

این والیان با یک سلسله روابط خاص به حکومت مرکزی ایران وابسته بودند و سالانه به میزان معینی مالیات و تعدادی تفنگچی در اختیار حکومت مرکزی قرار می‌دادند. مرکز حکم فرمایی والیان تحت تأثیر حیات اجتماعی منطقه مکان ثابتی نداشت.^{[۱۹][۱۸][۱۷][۱۶][۱۵][۱۴][۱۳]}

تاریخچه ایل

- «امیر جلال الدین حسن» ریاست ایل ساکی را در دوره تیمور لنگ عهده دار بوده است و در یورش تیمور لنگ به مناطق لر نشین از هم پیمانان اتابک افراسیاب محسوب می‌شد. امیر جلال الدین حسن به خواسته های فرستادگان امرای تیمور تن در نداد و حاضر به یاری دادن سپاه تیمور نشد که در نتیجه این جنگ، اتابک افراسیاب شکست می‌خورد و جلال الدین حسن نیز در لرستان متواری می‌شود اما عاقبت در خرم آباد دستگیر و به بند کشیده می‌شود. پس از مدتی او را از خرم آباد به دزفول می‌برند و علیرغم پا در میانی برخی افراد سرشناس لرستان و خوزستان وی را در دزفول به قتل می‌رسانند.

پس از قتل امیر حسن بنا به سوابق آشنایی که امیرزاده میرانشاه فرزند تیمور با یکی از فرزندان امیر حسن به نام امیر تاج الدین محمود داشت، ریاست بخشی از لرستان و خوزستان را به وی سپرد.^{[۱۱][۱۰]}

- «امیر محمود» از بزرگان ایل ساکی در حدود سال ۸۱۰ هـ ق بوده است. حافظ ابرو در کتابش که بیشتر حوادث و کشمکش های پس از تیمور را به تصویر کشیده در بیان وقایع آن زمان (سال ۸۱۰ هـ ق) به ایشان اشاره دارد.^[۱۲]

حافظ ابرو در این باره می‌نویسد: «و امیر یوسف سلطان معتصم را که پسر زین العابدین بن سلطان ابوالفوارس جلال الدین شاه شجاع بن امیر مبارزالدین محمد مظفر بود، از دختر سلطان معزالدین اویس بهادرخان بن امیر شیخ حسن، و او در زمانی که

حضرت صاحب قرانی آن ممالک را مسخر فرمود ، او به جانب شام گریخته بود و بعد از وفات حضرت [صاحب] قرانی ، دیگر باره به تطمیع جماعتی از افراد الناس به خوزستان آمد و با شیخ زاده که داروغای حویزه بود ، او را مصافی واقع شد و شکست یافته از آنجا پناه به امیر [محمود] ساکی که از مشاهیر احشام لر دودانگه بود ، برد و بار دیگر غلبه سوار و پیاده جمع کرده بر سر دزفول آمد . (ن ک : زبده التواریخ ، حافظ ابرو ص ۲۲۳-۲۲۴)

- «دوره صفویان» در دوره های مختلف حکومت صفویه افراد مشهوری از خود نامی به جا گذاشته اند. شیرمحمدسلطان مشهور به آشیر سلطان ، رشید سلطان ، شیخ علی سلطان از مشهور ترین بزرگان ایل ساکی در آن روزگار بودند که در فتوحات و نبردهای متعدد هندوستان ، افغانستان ، چالدران و سرکوبی برخی عشایر متمرکز ایران در صفوف اول سپاه صفوی قرار داشتند.
- «دوره افشاریان» در زمان نادرشاه افشار، افراد زیادی از ایل ساکی همواره در رکاب وی به کشور گشایی و برقراری نظم در ایران پرداخته اند که معروف ترین آنها **نجف سلطان ، زکی خان ، سردارخان ، سالارخان** و... می باشند.
- «سرکوبی اعراب جنوب» نجف سلطان و زکی خان در سرکوبی شورش خاندان مشعشی و دیگر اعراب حامی آنها در خوزستان نقش به سزایی داشتند. سابقاً سید محمد مشعشی و پسرش سید علی مشعشی در خوزستان دعوی مهدویت و خدایی گری داشتند و همواره یکی از خطرهای بزرگ برای دولت صفوی و افشار محسوب می شدند. نادر دانست که راهی جز سرکوبی آنها ندارد و در نتیجه شخصاً با جماعتی از لرستان به هویزه مرکز حکمرانی خاندان مشعشی یورش برد و آنها را شکست داد.
- پس از سرکوبی این خاندان به دستور شاه افشار ، زکی خان و حدود یکصد خانوار از ایل ساکی در جهت برقراری نظم و جلوگیری از تعدی خاندان مشعشی برای همیشه در آنجا ماندگار شدند. طایفه کنونی ساکی در جنوب و غرب خوزستان بازماندگان این یکصد خانوار ایل ساکی هستند و همچنین آقای حاج شیخ عاشور (قاسم) ساکی از بیت سننیل (تیره سبعین) از نسل زکی خان است که در حال حاضر در هویزه ساکن می باشد.
- «سردار خان» در لشکر کشی های نادرشاه به سرزمین های شمال ایران وی را همراهی می کرده است و بنا به دستور نادر نامبرده در سرزمین گرجستان ماندگار شده است. احمدبیک متخلص به «**اخترگرچی**» و محمدباقر بیک متخلص به «**نشاطی گرچی**» فرزندان فرامرزی بیک از شاعران و تذکره نویسان مشهور در دوره زندیه و قاجاریه از نسل همین سردار خان می باشند.^{۱۱۳}^{۱۱۴}
- «دوره زندیان» ریاست ایل ساکی در زمان زندیه با رضاعلی خان ، عباسقلی خان و علیرضاخان بوده و علاوه بر این افراد ، کسان دیگری چون طهماسب خان ، شهبازخان ، میرزاعلی بیک و... نیز دارای نفوذ قابل توجهی در لرستان بودند.
- ایل ساکی تا مادامی که زندیه بر ایران حکومت می کرده از مهمترین پشتیبانان آن دودمان محسوب می شدند . بر اساس این ارتباط تنگاتنگ با حکومت زندیه در زمان رضاعلی خان و برادرش علیرضاخان تعداد زیادی از جوانان ایل ساکی جهت کسب علم به

شیراز عزیمت می کنند. از نمونه این افراد می توان به مرحوم هادی بیگ (متخلص به شایق لرستانی) فرزند رضاقلی خان اشاره کرد

- «میرفلاح خان» داماد رضاقلی خان بود و پس از مرگ علیرضاخان طی حکمی عهده دار ریاست ایل گردید و مقر حکومتش را آستان خرم آباد قرار داد. امروزه از آثار قلعه وی فقط یک تپه باستانی به جا مانده که به تپه میرفلاح مشهور است.

دیر زمانی نگذشت که میرفلاح خان نیز از سوی دولت وقت مأمور سرکوبی شورش اعراب بنی طرف گردید و پس از اندک زمانی درگذشت. با مرگ وی، طی فرمانی حسین خان فرزند رضاقلی خان در نهایت شجاعت و درایت به رهبری ایل تعیین گردید.

- «حسین خان» دوره حکومت ایشان بر ایل ساکی مقارن با آخرین روزهای حکومت زندیه بوده و پدرش (رضاقلی خان) و عمویش (علیرضاخان) از مهمترین حامیان دولت زندیه بودند و همچنین برادرش هادی بیگ (شایق) یکی از صمیمی ترین دوستان نوجوانی و جوانی لطفعلی خان زند محسوب می شد.

حسین خان نزدیک بر چهل سال والی پیش کوه (لرستان) و پشت کوه (ایلام) بوده است و به واسطه درایت در انجام نظم و امنیت به «ناظم الامراء لرستان» ملقب گردید. وی مردی مقتدر و بخشنده بود و به آبادانی و امنیت توجه زیادی داشت چنانکه در زمان اقتدارش کسی را یارای دزدی و راهزنی نبود و تجار و بازرگانان سایر شهرها به راحتی با مردم لرستان داد و ستد می کردند.^[۱۵]

ناظم الامراء با فتحعلی شاه قاجار و فرزندانش ارتباط تنگاتنگی داشت. از مهمترین شاهزادگان قاجار، محمدعلی میرزا دولتشاه (فرزند اول شاه)، عباس میرزا (فرزند دوم و ولیعهد شاه)، محمود میرزا (فرزند پانزدهم شاه) از دوستان نزدیک وی محسوب می شدند. در سال های حکومت شاهزاده محمود میرزا در لرستان، حسین خان به اوج عظمت و شکوه خود رسیده بود. لذا به جهت تقویت حوزه حکومتی محمود میرزا دست تعدی به محدوده حکومت شاهزاده محمد تقی میرزا حسام السلطنه (فرزند هفتم فتحعلی شاه) انداخت. حسام السلطنه که از تعدیات ناظم الامراء به ستوه آمده بود متوسل به دربار شد و پدر را از خطر قدرتمندی برادرش محمود میرزا آگاه نمود و یادآوری کرد که این مرد (حسین خان ساکی) همان کسی است که سالها در خلوتگاه اندیشه دولتشاه وی را تحریک به گرفتن تاج و تخت ایران نمود. شاه ایران از سخنان مفسدان جاه طلب به اندیشه نشست و فرمان به قتل حسین خان و تجزیه ایل ساکی داد و دیری نپایید که شاهزاده حسام السلطنه پس از متقاعد کردن پدر برای عملی کردن نقشه هایش به مقر حکومتش در بروجرد وارد شد و طی روزها رایزنی با سران عشایر لرستان، بالاخره عده ای از اشرار و قطاع الطریق که سالها از ترس نظم حسین خانی در کوه ها متواری بودند را به بروجرد فرا خواند و نقشه شوم ترور را به آنها دیکته نمود. این افراد در مسیر گردنه مورت از ارتفاعات کوه کیلان در لرستان به کمین نشستند و به محض ورود با تفنگ هایی که توسط حسام السلطنه در اختیارشان قرار گرفته بود در یک اقدام ناجوانمردانه او را به قتل رساندند.^[۱۶]

پس از این اقدام شاهزاده حسام السلطنه موقع را مغتنم شمرد و با لشکری بالغ بر چهارده هزار مرد جنگی از جماعت لر و بختیاری عزم حمله به لرستان کرد. شاهزاده محمود میرزا نیز در مقابل تعدی برادر سپاهی ساز کرد و دو برادر در برابر هم لشکرآرایی کردند. بالاخره پس از زدوخوردهای پراکنده لشکر محمود میرزا شکست خورد و شاهزاده در قلعه خرم آباد محصور شد. وی در حین محاصره فرصتی یافت تا به سمت نهبان بگریزد و از آنجا به دستور پدر به تهران احضار شد. شرح کامل این

لشکرکشی ها را محمد تقی سپهر (لسان الملک) کاتب وقت فتحعلی شاه که خود در خرم آباد حضور داشته در کتاب ناسخ التواریخ به طور مفصل نگاشته است. پس از این واقعه شاهزاده محمدتقی میرزا حسام السلطنه به دلیل کینه ای که از حسین خان والی در دل داشت اقدام به قتل و عام خوانین و بزرگان ایل ساکی نمود. وی دستور داد گروه گروه از خانواده های ایل ساکی را در دیگر طوایف و حتی شهرها تبعید کردند بر اساس کینه توزی برخی شاهزادگان قاجار اساس و بنیان ایل بزرگ و کهن ساکی در لرستان برای همیشه از هم پاشیده شد و افراد این ایل زندگی کوچ نشینی را رها کردند و در بیشتر شهرها و روستاهای لرستان ، خوزستان ، همدان ، ایلام و... سکونت اختیار نمودند.

طوایف و تیره های ایل کنونی ساکی

هسته اصلی ایل ساکی را چهار طایفه بزرگ با نام های بساک یا بساکی، سرچرم ، کللیل وند و پارسی تشکیل می دهند.

از میان این چهار طایفه ذکر شده ، طایفه بزرگ بساک به دلیل کوچ در چندین قرن پیش کمتر ارتباطی با هسته اصلی ایل در لرستان دارد. این طایفه امروزه جزء ایل جمعی، ایل بزرگ میبوند(ممیوند)از شاخه چهارلنگ بختیاری محسوب می شود.

اما عموم افراد ایل ساکی که اکنون در لرستان و شمال خوزستان و حتی در شهرهای مختلف استان های ایلام و همدان زندگی می کنند، بعد از تجزیه ایل در سال ۱۲۴۲ هـ ق توسط شاهزاده محمد تقی میرزا حسام السلطنه همچنان توانسته اند بر نظام ایلپاتی خود باقی بمانند امروزه به سه طایفه به نام های کللیل وند، سرچرم و پارسی شناخته می شوند.

از درون این سه طایفه نیز تیره های متعددی به وجود آمده که در این روزگار بیشتر به نامگذاری های جدید شناخته می شوند . به طور مثال: از درون طایفه پارسی دو تیره به وجود آمده به نام های رهداروند و گوران که این دو تیره پس از تجزیه ایل به دلیل جدایی از هسته اصلی و مهاجرت به ایل دیرکوند به نام نیای اصلی خود یعنی رهدار و گوران مشهور گشته اند.

دو تیره دیگر ، یعنی درتنگی و چناروند نیز به محل های زندگی خود یعنی دره تنگ و چنار نامگذاری شده اند . تیره لت کله نیز چون کلاه جد بزرگشان در آتش سوخته به این نام شهرت یافته اند.

تیره گرجی ایل نیز چون حسین خان ساکی رییس ایل ، مقارن ایام زندیه با یک زن گرجستانی ازدواج نموده فرزندان این زن که ستاره خانم نام داشته به هوز گرجی یا گرجی های ایل معروف شده اند.

ساکی های میر نیز که از چند قرن گذشته تا به امروز پیشوند میر را بر نام های خود داشته اند از نوادگان شیخعلی سلطان نامی از طایفه سرچرم هستند که به دلیل رشادت و شجاعت های زیاد در جنگ های دوره صفویه توسط یکی از شاهان صفوی ملقب به میرشیخعلی سلطان گشته است. همه افراد این خاندان از گذشته تا کنون در نام های خود پیشوند میر دارند.

تیره بابا که خادمین بقعه متبرکه سیدزینا محمد در منطقه ممیل خرم آباد هستند از احفاد شخصی به نام بابامحمدعالی از طایفه سرچرم می باشند.

اما دیگر طوایف جدا شده از ایل ساکی در بختیاری و جنوب خوزستان نیز به تیره های مختلفی تقسیم می شوند که عبارتند از:

طایفه بزرگ بساک(بساکي):

شامل تیره های : گرگیوند ، قیاسوند ، سیفی ، مزه وند ، پوری، حاجی حاجی ، اتابکی، شهریسوند ، شریف وند ، حیدروند ، تودوی و...

تیره های طایفه ساکی در جنوب و غرب خوزستان:

تیره دوراجه متشکل از: دلفیه ، بیت غافل ، بیت ریحان ، و بیت چیخاو.

تیره شیخ علی متشکل از : بیت شیخ علی ، بواریز ، بیت ترکی و بیت محمدصبیح.

تیره سبعین متشکل از : بیت سنبل ، حاج فویید ، خمیس ، وهابی و حاج حسین.

تیره خمیس متشکل از : بیت مسکین ، رمیض و حاج عیدی.

مردم شناسی

ساکي ها به گویش های لری بالاگریوه ای و لری خرم آبادی و عربی تکلم می کنند^[۱۷] و در شهرهای اندیمشک، شوش، دزفول و خرم آباد و هویزه و دورود و خرم آباد و پلدختر و سپیددشت و ایلام سکونت دارند.^[۱۸]

ریشه نام

برخی معتقدند که ترکیب حروف واژه ساکی دگرگون شده واژه قوم باستانی کاسی می باشد. ساکی های خوزستان بر این عقیده اند که اصل این ایل از قبیله السکاسک در یمن است.

حمدالله مستوفی در سال ۷۳۰ هجری قمری می نویسد که ساکی ها لر نیستند و درباره طوایف لرستان می نویسد:^[۱۹]

در مقدمه ذکر لُران و سبب وقوع اسم لُری بر ایشان یاد کرده شد که در کول مانرود بوده‌اند . چون در آن کول مردم بسیار شدند ، هر گروهی به موضعی رفتند و ایشان را بدان موضع بازخواندند ، چنانچه سیوانی، جنگرویی، اوتری و هر قبیله‌ای از لُران که در آن مقام نداشتند لُر اصلی نباشند و شعب ایشان بسیار است چنانکه کوشکی، لنبکی، روزبھانی، ساکی، شادلوی، داودی، عباسی، محمدکاری و گروه جنگروی که امرای لُر کوچک و خلاصه ایشانند از شعبه سلبوری باشند و از شعب دیگران این اقوامند کارند، رزجنگری، فضلویی، شنوندی، الانی، کاه‌کاهی، ورخوارکی، دری، ویراوند، مانکره، واری، امارکی، ابوالعباسی، علی ممایی، کیجایی، خودکی، مدرئی و غیرهم که منشعب شده‌اند.

آثار تاریخی منسوب به حسین خان ساکی و دیگر والیان

- «حمام گپ (حمام آسیا)» این بنا در مرکز شهر خرم آباد در کنار میدان گپ واقع شده و منسوب به حسین خان ساکی است. احتمال می رود با بنای پل گپ خرم آباد هم دوره باشد که در دوره شاه سلطان حسین صفوی بنا شده است. مساحت آن قریب به ۷۹۰ متر مربع می باشد، به نظر می رسد در ادوار بعدی نیز تغییراتی در آن لحاظ شده باشد. تزئینات ساده گچبری در رسمی بندیهای زیر گنبد آن وجود دارد و هیچ شواهدی دال بر وجود نقاشی و آهک بری در آن وجود ندارد.

در گذشته آب رسانی بنا از چاهی موسوم به گور یا گاورو که در قسمت تون قرار دارد تامین می شده و فاضلاب آن از طریق تنبوشه های در زیر خیابان فردوسی به رودخانه می ریخته است . در قسمت بینه ۲ستون سنگی ودر گرم خانه نیز ۴ ستون سنگی وجود دارد، قوسهای اجرا شده در بنا همگی از نوع شبدری کند می باشد. این بنا مربوط به دوره صفویه وبه شماره ۲۳۵۷ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.^۱ ^{۱۲۰}

- «تپه میرفلاح» از آثار بجامانده ی قلعه میرفلاح ساکی از بزرگان ایل ساکی می باشد که در منطقه میل میلک آستان ، کنار جاده خرم آباد به بروجرد واقع است.
- «دیوار مرزی» در فاصله ۳۰ کیلومتری شهرستان دورود ،در منطقه گردنه رازان دیواری به عنوان مرز حوزه ی فرمانروایی حسین خان والی ایجاد شده بود که هنوز آثار آن پابرجاست.
- «سنگ نوشته تخت خان» این کتیبه مربوط به دوره قاجار است و در شهرستان ایلام، بخش صالح آباد، روستای بانروشان واقع شده و این اثر در تاریخ ۱۷ اسفند ۱۳۸۱ با شماره ۷۹۹۹ ثبت به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. سنگ نوشته تخت خان بر سر راه ایلام به صالح آباد در منطقه خوش آب و هوای بان روشن بر روی سنگی بزرگ نوشته شده است . شکل سنگ نوشته یک متوازی الاضلاع در ابعاد ۱۴۵×۱۹۰ سانتی‌متر بوده که ابتدا آنرا حدود دو سانتی‌متر به لحاظ فراهم نمودن یک سطح صاف و یکنواخت تراش داده و آنگاه با تراش دادن مجدد حروف و کلمات را

برجسته نموده‌اند. خط کتیبه نستعلیق، و متن آن خلاصه ای از شجره نامه والیان و شرح برخی از خدمات عمرانی غلامرضا خان والی است که در سال ۱۳۲۵ هـ ق دستور نوشتن آنرا داد.

متن کتیبه تخته خان: هو الله تعالی تاریخ ولادت لرستان فیلی حسب الفرمایش جناب امیر الامراء العظام غلامرضا خان والی فتح السلطنه امیر تومان در این سنگ ثبت نمود. اول والی‌ها، حسین خان بن منصور العلوی عباسی، که در زمان سلطنت شاه عباس صفوی ماضی ملقب به لقب والیگری کل لرستان شده، مقبره‌ی والی مرحوم درب امامزاده واجب التعظیم «شاهنشا» است. بعد والیگری به شاه وردی خان پسر او رسید. بعد حسین خان ثانی و پسر او والی بود. در زمان سلطنت نادر، علی مردان و میر حسین ثانی والی بودند. به امر حضرت نادری به سفارت استامبول روانه شد، در زمین راه کرکوک فوت شد، و در مقام مشهور به امام زین العابدین مدفون است. بعد از او برادر خود اسماعیل خان بن شاهرودی خان در جای خود منصوب نمود. مدت چندی ریاست والیگری کل لرستان داشته.

مدفن او در کشیک خان‌هی نجف اشرف [است]. در زمان سلطنت محمد خان قاجار، مرحوم حسن خان بن اسدالله خان بن اسماعیل خان به امر والیگری برقرار گردید و قریب نود سال والی تمام پیشکوه و پشتکوه بود و در سنه‌ی سال ۱۲۵۵ وفات نمود و در کشیک خانه مذکور مدفون است. بعد وفات مرحوم حسن خان، صفحات ثلاثه‌ی پشتکوه به مرحومان علی خان، احمد خان و حیدر خان انتقال یافته. مرحوم حیدر خان جد غلامرضا خان والی و فتح السلطنه امیر تومان در سنه‌ی ۱۲۷۳ (ق) وفات نمود. بعد از مرحوم مغفور حسین قلی خان والی - تاب ثراه - به والیگری پشتکوه منصوب شد و اقدام در خدمات به دولت ابد مدت قاهره، شاهنشاه عجم جا شاه شهید ناصرالدین شاه قاجار - نور الله مرقده - و در زمان فرمانروایی حمزه میرزا امیر جنگ - تاب ثراه - والیگری پشتکوه را هم به والی مرحوم مرحمت کرد و در زمان حکم رانی امیر خان سردار، از جانب دولت ابد مدت، ملقب به جناب صارم السلطنه سردار اشرف و امیر تومان شده است. عمر شریف والی مرحوم ۶۸ سال بود و در زمان سلطنت مظفر الدین شاه - نور الله مرقده - در سنه‌ی ۱۳۱۸ وفات یافت. مقبره‌ی والی مرحوم در وادی السلام نجف اشرف است. والی مرحوم ابنیه متعدد بنا نهاد از جمله قلعه، باغ، کاخ و حمام حسین آباد در سنه ۱۲۹۴ ق به معماریت استاد آقای کرمانشاهی و نظارت حاج محمد علی شیرازی به انجام رساند و نخلستان و قلعه حسینیه را در سنه‌ی ۱۲۹۷ به معماریت استاد آقای کرمانشاهی و نظارت میر خلیل بک رشنوئی به اتمام رساند و بعد در سنه ۱۳۰۷ به معماریت استاد قنبر بک تفکچی باشی ملکشاهی به حفر قنات امیر آباد و طواحین قیام به اتمام رسانید. در سنه ۱۳۱۹ امر والیگری پشتکوه از جانب اعلی حضرت مظفر الدین شاه به غلام رضا خان فتح السلطنه امیر تومان مرحمت فرمود. پیش از امر والیگری در حکم رانی والی والد، تاب ثراه در سنه ۱۳۰۹ ق به خدمت امامزاده علی صالح - علیه رحمته - بن عبدالله الاعرج بن حسین اصغر بن زین العابدین قیام نمود.

بقعه‌ی مطهره کاشی و حصار او از گچ و سنگ به معماریت استاد غلام حسین دزفولی و نظارت مقرب الحضرت نایب کرمانشاهی عینل خان رشنوئی به اتمام رسید. بعد امر به ساختن قلعه حسین آباد که مشهور به ده بالاست نمود، و قلعه و حمام و باغ به معماریت حاج درویش علی کرمانشاهی و حجاری رضاقلی و به خط مقرب الخاقان میرزا عبد الحسین خان رشنوئی در سنه ۱۳۲۵ به اتمام رسانید و در سنه ۱۳۱۹ جناب مستطاب اجل اکرم افخم به القاب جلیل صارم السلطنه سردار اشرف نایل گردید، و در سنه ۱۳۲۵ ق در بدو جلوس سلطنت عادل محمد علی شاه به حکم رانی صفحه‌ی طرحان برقرار و در همین تاریخ به حفر قنات سرداریه مشهور به مله بازان به معماریت استاد حسین مقنی باشی اصفهانی به اتمام و در همین تاریخ چند رشته آسمان آباد که مشهور به اشرف آباد است به اتمام رسانید. ^[۲۱]

- «سنگ نوشته نخجیر یا سرتزن» این کتیبه را [حسینقلی خان ابوقداره](#) به فرزند خویش یدالله خان که ملقب به اشرف الملک بوده هدیه نموده است ([سنگ نوشته حسینقلی خان والی](#))
- متن سنگ نوشته بر نمای غربی تخته سنگ و به ارتفاع ۱/۵ متر از سطح زمین ، حکاکی گردیده است . سطح ناهموار سنگ و همین طور ترک بزرگ افقی در آن باعث گردیده که متن کتیبه در سه قسمت مجزا نگارش یابد . خط آن به سبک همیشگی دوره ی غلامرضا خان والی ، نستعلیق بوده باز هم به علت فضای کم و همین طور نگرش زیبایی شناسانه کلمات در یک فضای محدود با رعایت اصول نگارش و توجه به زیبایی حروف در همدیگر تنیده و فشرده شده اند . بر اثر عوامل جوی و انسانی تعدادی از حروف فرو ریخته و جنس نه چندان مرغوب سنگ نیز مزید بر علت گردیده تا روند تخریب و فرسایش کتیبه سرعت بیشتری داشته باشد . متن سنگ نوشته (نخجیر):

شنیدم که جمشید فرخ سرشت

بسر چشمه بر سنگی نوشت

در این چشمه چون ما بسی دم زدند

برفتند چون چشم بر هم زدند

فی سنه ۱۳۲۷ ق

حسب الفرمایش جناب مستطاب اجل اکرم افخم اعظم آقای امیر جنگ والی کل لرستان فیلی ،بموجب غرث این باغ قباله نمود با حدودات ملکی که از طایفه عالی بیگی ایتیاع نمود به فرزند خود اشرف الملک هدیه نمود . خط کتیبه از نوع نستعلیق بوده و به لحاظ کمبود فضا کلمات جمع گردیده و نظم سطرها به هم خورده است زیبایی خط این سنگ نوشته هرگز به پای کتیبه های دیگر از غلامرضا خان والی نمی رسد وگو اینکه تبحر حجاران در این دوره به مراتب کمتر بوده است .^[۱۲۲]

- «سنگ نوشته قلعه والی» این سنگ نوشته در قلعه والی قرار دارد و مضمون این سنگ نوشته در ارتباط با زمان ساخت قلعه والی در سال ۱۳۲۶ هجری شمسی می باشد و متن آن چنین است: "به معماریت عالیجاه خیر الحاج حاجی درویشعلی کرمانشاهی و به نظارت معتمد السلطان مکرم عم عالی مقام صید جواد خان سرتیپ والی زاده."

پس از اتمام ساخت قلعه حسین آباد ایلام [غلامرضا خان فیلی](#) وی دستور به نگارش کتیبه ای به طول ۱۸۰ و عرض ۳۴ و قطر ۱۴ سانتیمتر داد تا به زیباترین شکل ممکن حکاکی گردد . این سنگ نوشته با خط نستعلیق برجسته و در هفده سطر با فواصل منظم و در کادرهای مستطیل نگارش یافته و در آن ایام بر بالای ورودی شرقی قلعه والی شهر ایلام در داخل دیوار نصب بوده که

در جریان جنگ تحمیلی و بمباران هواپیماهای عراقی فرو افتاد و فعلاً" در جای دیگر قلعه نگهداری می شود. (سنگ نوشته

[غلامرضا خان والی](#))

متن کتیبه : هوالله تعالی یا علی مدد تاریخ ساختن عمارت پارک در زمان سلطنت شاهنشاه عادل بادل محمدعلی شاه قاجار خلدالله ملکه حسب الامر حضرت مستطاب اجل اکرم عالی آقای غلامرضاخان امیر جنگ والی لرستان فیلی ابن مرحوم مغفور حسینقلی خان والی کل لرستان فیلی ابن مرحوم حیدرخان والی ابن مرحوم مغفور حسن خان والی کل لرستان فیلی ابن مرحوم اسدخان ابن مرحوم اسماعیل خان والی کل لرستان فیلی ابن مرحوم شهوردیخان ابن مرحوم منوچهرخان والی ابن حسین خان والی ابن منصور والی در سنه هزار و سیصد و بیست و شش هجری به معماریت عالیجاه خیرالحاج حاجی درویشعلی کرمانشاهی و به نظارت معتمدالسلطان مکرم عم عالی مقام صیدجواد خان سرتیپ والی زاده اتمام پذیرفت. فی شهر رمضان المبارک سنه ۱۳۲۶ هجری [۱۲۳](#)

- «قلعه اسماعیل خان والی» دژ و باروی نامور به قلاهی اسماعیل خان والی یا به فارسی "قلعه اسماعیل خان" بر بلندی های انبارآب که بر شهر ایلام مشرف است ساخته شده است. در شرق این دژ و بارو قله ۳۰۷۵ متری مانشت، در شمال آن دره دالاب، در ناحیه غربی آن زمین های کشاورزی منجل و در جنوب آن شهر ایلام قرار دارد. بلندی هایی که این دژ بر روی آن ساخته شده، بیش از ۳۵۰۰ متر از سطح دریا ارتفاع دارد و پوشیده از جنگل پر بلوط و گونه های جنگلی ون و ارجن (ارژن) و پوشش مرتعی است. چشمه دائمی انبار آب که در جبهه شمالی جریان دارد تنها منبع تامین کننده آب ساکنان قلعه بوده است. [۱۲۴](#)

- «قلعه والی ایلام» یکی از بناهای فرهنگی- تاریخی عظیمی است که در ضلع شمالی خیابان پاسداران ایلام قرار دارد. این بنای تاریخی که یادگاری از ادوله و زمان های پیشین و در نوع خود بی نظیر است. در سال ۱۳۲۶ قمری به دستور غلامرضا خان فیلی در محله ای بنام حسین آباد فیلی که به ده بالا مشهور بوده، احداث گردید. غلامرضاخان والی فیلی این محل و بنا را برای اسکان خود در فصل تابستان انتخاب کرده و آن را بر روی تپه ای نه چندان بلند احداث کرد و با توجه به آن، ارتفاع فعلی کف حیاط از اطراف آن محدوده ۵/۳ تا ۴ متر است.

در مورد تاریخچه قلعه والی چنانچه از سنگ نوشته ای که در تخت خان (محله ای در ۱۵ کیلومتری شمال شرقی صالح آباد-ایلام) پیداست چنین آمده که غلام رضاخان بعد از ذکر چندین سطر از کارهای انجام شده خود می نویسد: امر به ساختن قلعه حسین آباد فیلی که مشهور به ده بالا است نمودم. قلعه حمام و باغ به معماریت حاج درویش علی کرمانشاهی و حجاری رضاقلی بود. [۱۲۵](#)

- «قلعه کنجانچم» قلعه کنجانچم در ۱۵ کیلومتری شمال شهر مهران و در جاده ایلام- مهران در مسیر راه کربلا قرار دارد. این قلعه در سال ۱۳۲۶ هجری قمری بنا به دستور غلامرضاخان ابوقداره؛ آخرین والی ایلام و به عنوان قلعه زمستانی والی ساخته شده و دارای اتاق های مرتبط به هم، حمام، برج نگهبانی و قسمت مسکونی و دیوانخانه می باشد. [۱۲۶](#)

- «پل صفوی» یا پل آجری یا پل گپ در مرکز شهر خرم آباد و روی رودخانه گلال واقع شده است. این پل ۲ قسمت شرقی و غربی شهر را به هم متصل کرده و ۲۴ چشمه طاق دارد. طول آن بیش از ۳۵۰ متر، پهنای آن ۸/۵ متر و ارتفاع آن از کف رودخانه تا روگذر پل ۸ مترمربع است. مواد و مصالح آن در قسمت پایه ها از سنگ های تراشیده شده با ملات

آهک و مصالح گچ و پایه‌های چشمه طاق‌ها از آجر است. بر سینه شمالی پل، کتیبه‌های سنگی نصب شده است که با حروف مقطع نوشته شده و به عنوان طلسم معروف است.

بخش میانی پل و شاه نشین آن شباهت زیادی به شاه‌نشین پل خواجو در اصفهان دارد که در اثر سیل تخریب شده و مجدداً با سیمان مرمت شده است. این اثر ارزشمند در زمان شاه سلطان حسین صفوی ساخته شده و منسوب به حسین خان، والی لرستان است. این پل در دوره قاجاریه به پل محسنیه معروف بود.^{۱۲۷}

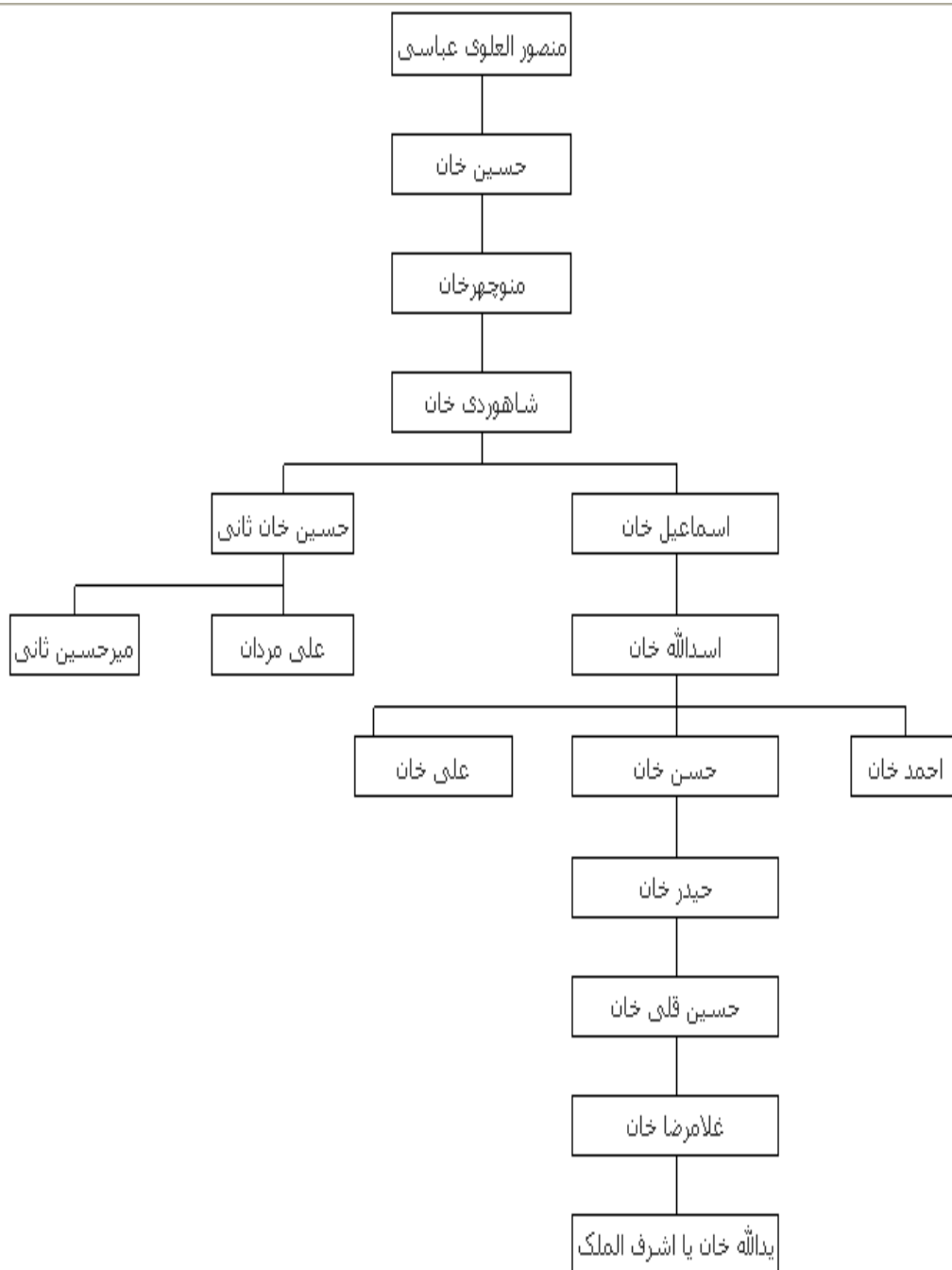
نسبت های خویشاوندی با قاجار

- ازدواج کریم خان فرزند حسین خان ساکی با صفیه سلطان دختر محمد علی میرزا
- ازدواج حسین خان والی با جواهرخانم همسر فتحعلی شاه (بعد از مرگ ایشان)

بزرگان ایل ساکی

- حسین خان ساکی والی لرستان
- اختر گرجی (احمدبیک)
- نشاطی گرجی (محمدباقر بیک)
- شایق لرستانی (هادی بیک)
- یوسفعلی میرشکاک (شاعر و نویسنده)
- حمید ایزدپناه (تاریخ نویس - تهیه اولین فهرست آثار باستانی و بررسی جغرافیای تاریخی لرستان در چندین جلد کتاب ، زنده کردن و رشد دادن موسیقی لری)
- حاج علی اکبر محروم ساکی (تفکیک دقیق کلیه املاک لرستان و برطرف کردن عداوت و نزاع های ملکی در بین طوایف)
- علی محمد ساکی (شهردار سابق خرم آباد - نوشتن اولین کتاب تاریخ لرستان و ساخت زیربنای شهر کنونی خرم آباد در سال ۱۳۴۹-۱۳۵۶)

شجره نامه والیان

• ادامه شجره نامه در کتاب ایل پاهی آمده است. [۴۸]

طوائف

هسته اصلی ایل ساکی را در گذشته پنج طایفه تشکیل می داد که عبارتند از:

- بساک
- سرچرم
- گورجیل
- کلیل وند
- پارسی
- حویزاوی

از میان این پنج طایفه، طایفه بساک به دلیل کوچ ارتباطی با هسته اصلی ایل در لرستان ندارد. این طایفه امروزه جزء ایل ممیوند از شاخه های چهارلنگ لر بختیاری محسوب می شود.

- 1 - افشار، ۱۳۳؛ کرزن، ۲۷۷
- 2 - افشار، ۱۴۴؛ مرگان، ۲۳۹/۲-۲۴۰
- 3 - تاریخ سیاسی و اجتماعی پشتکوه در دوران والیان فیلی. بانک اطلاعات نشریات کشور، فصلنامه مطالعات ملی. بازبینی شده در ۵ فوریه ۲۰۱۳
- 4 - مشروطیت و موضع غلامرضاخان والی پشتکوه (ایلام)
- 5 - اسکندر امان الهی، پژوهشی درباره پیوستگی و پراکندگی جغرافیای لرها در ایران، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۷۰، ص ۸
- 7 - لایارد. سر استون هنری. سفرنامه لایارد. ترجمه مهراب امیری. تهران: انتشارات اتران، ۱۳۷۵، ص ۳۰۴-۳۰۵
- 8 - فلسفی، ۱۶۵/۳-۱۶۶؛ ایزدپناه، ۱۶۰/۱-۱۶۳
- 9 - مورتسن، ۵۰
- 10 - کتاب ایل ساکی و سایر اقوام ایران، ایلات و عشایر-داود ساکی حسین خانی-ناشر نسیم کوثر
- 11 - کتاب تبار هخامنش دیار بالا گریوه-مرادحسین پایی
- 12 - حافظ ابرو - کتاب زبده التواریخ
- 13 - دیوان سروده‌ها-انجمن آرا یا انجمن خاقان
- 14 - دیوان "نشاطی قریب به دو هزار بیت از قصیده و غزل-گردآورنده هدایت در مجمع الفصحا
- 15 - سنگ نوشته تخت خان-دوره قاجار-شهرستان ایلام-با شماره ۷۹۹۹ ثبت آثار ملی ایران
- 16 - محمد تقی سپهر(لسان الملک)-کاتب وقت فتحعلی شاه-کتاب ناسخ التواریخ
- 17 - جغرافیای سیاسی کیهان ص ۳۶
- 18 - جغرافیای سیاسی کیهان ص ۶۷
- 19 - تاریخ گزیده ، حمدالله مستوفی ص ۵۵۰-۵۵۱
- 20 - حمام گپ-شماره ثبت ۲۳۵۷
- 21 - کتیبه تخت خان-شماره ۷۹۹۹ ثبت
- 22 - کتیبه تخت خان-حسین قلی خان-ایلام
- 23 - کتیبه قلعه والی-ایلام
- 24 - قلعه اسماعیل خان-شهرایلام-ثبت آثار ملی ایران
- 25 - قلعه والی - شهر ایلام-به شماره ۹۵۰۴ ثبت آثار ملی ایران
- 26 - قلعه کنجانچم-شهر مهران- به شماره ۲۷۴۳ ثبت آثار ملی ایران
- 27 - پل صفوی-خرم آباد-شماره ثبت ۲۳۵۴ آثار ملی ایران
- 28 - برگرفته از کتیبه های تخت خان و والی-استان ایلام